

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.003>

УДК 346.1+347.2

В.С. ЩЕРБИНА, акад. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.,
Заслужений юрист України, професор кафедри господарського права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
 orcid.org/0000-0003-4221-0965

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Ключові слова: майно господарського призначення, правовий режим майна господарського призначення, статичні та динамічні елементи.

Досліджено питання визначення поняття правового режиму майна господарського призначення та переліку елементів, що складають зміст правового режиму зазначеного майна. Підкреслено, що визначення поняття правового режиму через сукупність елементів, які воно охоплює, має поєднуватись із «юридичним визначенням». Оскільки мова йде про правовий режим, визначення цього поняття має обов'язково включати юридичну (правову) складову, якою є регуляторні інструменти: нормативно-правові акти, індивідуальні правові акти, в деяких випадках — договір. А елементи, що входять до змісту правового режиму майна, доцільно поділяти на дві групи: 1) статичні елементи, які можна розглядати як об'єкти правового режиму майна (види майна, його структура, правовий титул майна), та 2) динамічні елементи (правовідносини щодо здійснення права власності, права господарського відання та права оперативного управління, щодо набуття майна та його вибуття із майнової сфери учасника господарських відносин, а також щодо розпорядження майном з боку третіх осіб). З урахуванням цього запропоновано визначити правовий режим майна господарського призначення як установлену законодавством і власником майна або уповноваженим ним органом (як в індивідуальному правовому акті, так і в договорі) сукупність статичних (види та структура майна, його правовий титул) і динамічних (правовідносини щодо порядку придбання, володіння, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно, а також щодо розпорядження майном з боку уповноважених органів та кредиторів) елементів.

Постановка проблеми. Питання щодо поняття та змісту терміна «правовий режим майна», який доволі часто вживається в нормативно-правових актах господарського законодавства та у науковій і навчальній літературі, залишається дискусійним як в науці господарського права, так і в інших галузевих науках, предметом дослідження яких є, зокрема, майнові відносини: у цивільному, аграрному, земельному праві тощо. Ця дискусійність зумовлена багатозначністю змісту поняття правового режиму залежно від галузей юридичної науки [1, с. 6—33], непослідовним застосуванням зазначеного терміна у нормативно-правових актах і відсутністю законодавчого визначення поняття правового режиму майна.

Цитування: Щербина В.С. Поняття правового режиму майна господарського призначення. *Економіка та право*. 2020. № 1. С. 3—8. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2020.01.003>

Актуальність теми полягає у збільшенні ефективності використання майна господарського призначення, під яким ми розуміємо майно будь-якої форми власності (приватної, колективної, державної, комунальної), що використовується суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання у процесі організації та здійснення господарської діяльності.

Метою статті є визначення поняття та елементів правового режиму майна господарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Термін «режим» (фр. *regime*, від лат. *regimen* — правління, *regere* — правити, керувати) стосовно майна можна розглядати як систему правил, заходів, що необхідні для якоїсь мети [2, с. 586]. Однак такого тлумачення недостатньо для характеристики правового режиму майна.

Термін «правовий режим майна» щодо майна державного підприємства уперше в науковій літературі було вжито А.В. Венедиктовим, який вважав, що у складі державного майна, що перебуває в безпосередньому оперативному управлінні окремого державного підприємства, є «різні категорії майна, підпорядковані різноманітним правовим режимам, незалежно від їх речової форми» [3, с. 381]. Попри те, що у цьому випадку А.В. Венедиктов уживає зазначений термін для характеристики відмінностей різних категорій майна, які перебувають в *оперативному управлінні* підприємства, на його думку, правовий режим майна — це «обсяг прав та обов'язків окремих підприємств і вищих органів управління щодо майна, закріпленого за підприємствами, а також порядок використання цього майна і звернення на нього стягнення за зобов'язаннями підприємства» [3, с. 343—344, 352, 382, 498]. Учений зазначає, що правовий режим окремих видів державного майна різний «...не лише через характер цього майна, але й через характер функцій держоргану, у віданні якого воно знаходиться» [3, с. 364].

Таким чином, А.В. Венедиктов визначив правовий режим майна підприємства з урахуванням: а) обсягу прав та обов'язків як самого підприємства, так і вищих органів управління; б) порядку використання цього майна (очевидно підприємством, у якого воно перебуває в оперативному управлінні — *В.Щ.*); в) порядку звернення стягнення на майно підприємства

за його (підприємства) зобов'язаннями. Навіть такий, далеко не повний, перелік елементів правового режиму майна дав змогу розмежувати *цивільно-правову категорію «право власності»* з його традиційною тріадою повноважень, відомою ще з часів Стародавнього Риму (щоправда, у Стародавньому Римі таких повноважень було чотири: *Ius utendi* — повноваження користування річчю; *Ius fruendi* — повноваження вилучати плоди; *Ius abutendi* — повноваження розпорядження річчю; *Ius vindicandi* — право на захист права власності. Пізніше до них додалося повноваження володіння; повноваження вилучати плоди увійшло до складу повноваження користування, а право на захист права власності стало самостійним суб'єктивним правом [4, с. 412—414]), і *господарсько-правову категорію «оперативне управління майном»*, як зародок майбутніх права господарського відання (повного господарського відання) та права оперативного управління, що згодом знайшли своє застосування для позначення в законодавстві речових прав, на яких майно може належати не лише господарським організаціям, але й державним і комунальним органам та організаціям, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів.

Як зазначала З.М. Заменгоф, дослідження правового режиму майна держорганів не може обмежуватися розглядом обсягу прав, що належать самим держорганам стосовно закріпленого за кожним із них майном, а повинно охоплювати також права вищих органів господарського керівництва щодо розпорядження цим майном у їх співвідношенні з правами держорганів, що здійснюють оперативне управління [5, с. 7].

Крім того, на думку З.М. Заменгоф, поняття правового режиму майна включає порядок формування різних видів майна і наділення ними держорганів, на що раніше звернув увагу С.З. Михайлін [6, с. 9].

Таким чином, З.М. Заменгоф під правовим режимом майна держорганів розуміла встановлений в юридичних нормах порядок формування майна та наділення ним держорганів і порядок управління ним з боку цих держорганів та інших ланок народного господарства [5, с. 8]. Очевидно, що у такому розумінні правового режиму майна потрібно розрізняти оперативне управління майном з боку держорганів (сьогодні це суб'єкти господарювання — юри-

дичні особи), оскільки саме на праві оперативного управління державне майно закріплювалось за держорганами, і управління майном з боку органів господарського керівництва (тобто уповноважених органів).

Уже після ухвалення Господарського кодексу України (далі ГК України) В.М. Гайворонський визначав правовий режим майна суб'єктів господарювання як установлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами права повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізацію функцій управління майном, а також правову його охорону [7, с. 91].

У сучасних джерелах спеціальної літератури наводяться різні визначення поняття «правовий режим майна».

Так, Г.В. Пронська визначає правовий режим майна підприємства як встановлені чинним законодавством структуру майна, порядок його придбання, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно [8, с. 618]. Загалом погоджуючись із визначенням правового режиму майна шляхом зазначення сукупності його елементів, вважаємо, що правовий режим майна може визначатися також індивідуальними правовими актами і навіть договором.

На думку В.М. Пашкова, правовий режим майна — це сукупність вимог, що пред'являються до майна у разі його набуття, використання у процесі господарської діяльності, вибуття. У господарській діяльності правовий режим майна виявляється у встановленні особливих правил обліку майна, порядку погашення його вартості, віднесення вартості майна на собівартість тощо [9, с. 208]. Проте такі вияви правового режиму майна, як особливі правила обліку майна, порядок погашення його вартості та віднесення вартості майна на собівартість, не є визначальними ознаками, що характеризують правовий режим майна будь-якого суб'єкта господарювання. Зокрема, вони не застосовуються щодо громадян-підприємців, оскільки, наприклад, ч. 8 ст. 19 ГК України не вимагає ведення бухгалтерського обліку і подання фінансової звітності громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які провадять господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Як встановлено в ч. 1 ст. 2 Закону України

від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», він поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, на представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності (далі підприємства), які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність, а також на операції з виконання державного та місцевих бюджетів і складання фінансової звітності про виконання бюджетів із урахуванням бюджетного законодавства.

Занадто загальне, на нашу думку, визначення поняття правового режиму майна пропонує О.П. Загнітко, який правовий режим майна суб'єкта господарювання розглядає як систему правовідносин між суб'єктом господарювання та іншими учасниками господарських відносин, об'єктом яких є цілісний майновий комплекс суб'єкта господарювання або його складова частина, а предметом — права та обов'язки учасників господарювання, пов'язані з речовою правомочністю на цілісний майновий комплекс у господарській діяльності [10, с. 187]. Варто зазначити, що за такого розуміння правового режиму (як системи правовідносин) зі складу його елементів «випадає» така важлива «деталь», як структура майна суб'єкта господарювання. Адже визначений законодавством (ст. 139 ГК України) поділ майна на види залежно від економічної форми, якої воно набуває у процесі здійснення господарської діяльності, навряд чи пов'язаний із правовідносинами та є їхнім об'єктом.

Іноді правовий режим майна визначають як установлений законодавством і забезпечений державою спосіб правового регулювання суспільних відносин щодо вчинення певних дій з майном, не розкриваючи змісту поняття «спосіб», а тим самим — і поняття «правового режиму» [11, с. 187].

Раніше автор запропонував додати до елементів правового режиму майна, виділених Г.В. Пронською (встановлені чинним законодавством структура майна, порядок його придбання, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно), ще один елемент — межі розпорядження майном з боку третіх осіб [12, с. 71], що, на нашу думку, повніше відображало б зміст правового режиму майна.

Наведені тут визначення, а також і ті, що були предметом оглядів і характеристики в інших наукових працях [12, с. 70—71; 13, с. 143—144; 14, с. 106—109], є свідченням відсутності однакового розуміння такої край важливої для законодавчої діяльності і господарської та судової практики правової категорії, якою є «правовий режим майна». Головним чином, це виявляється у різному «наборі» елементів, що складають зміст правового режиму. На нашу думку, визначення поняття правового режиму через сукупність елементів, які воно охоплює (змістовне визначення), має поєднуватись із «юридичним визначенням», оскільки мова йде про **правовий режим**, і визначення цього поняття має обов'язково включати юридичну (правову) складову, якою є регуляторні інструменти: нормативно-правові акти та індивідуальні правові акти. В деяких випадках, якщо це не заборонено законодавством, регуляторним інструментом визначення правового режиму майна може бути договір.

А елементи, що входять до змісту правового режиму майна, доцільно поділяти на дві різні, хоч і тісно пов'язані між собою групи: 1) статичні елементи, які можна розглядати як об'єкти правового режиму майна (види майна, його структура, правовий титул майна), та 2) динамічні елементи (правовідносини щодо здійснення права власності, права господарського відання та права оперативного управління, щодо набуття майна та його вибуття із майнової сфери учасника господарських відносин, а також щодо розпорядження майном з боку третіх осіб).

Таким чином, з урахуванням викладеного вище, **правовий режим майна**, що належить певному суб'єктові, можна визначити як **встановлену законодавством і власником майна або уповноваженим ним органом (як в індивідуальному правовому акті, так і в договорі) сукупність статичних (види та структура майна, його правовий титул) і динамічних (правовідносини щодо порядку придбання, володіння, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно, а також щодо розпорядження майном з боку уповноважених органів та кредиторів) елементів**. Таке розуміння правового режиму майна є універсальним, оскільки дає змогу дати повну юридичну характеристику майна будь-якої форми власності, належного будь-якому суб'єктові.

Як і раніше, поряд із застосуванням терміна «правовий режим майна» щодо деяких видів майна продовжує вживатися термін «правовий статус». Таке вживання останнього терміна (так само, як і терміна «правове регулювання» [15; 16; 17]), тим більше у законодавстві (див. Закон України від 07.02.2002 № 3065-III «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу»), є небажаним, навіть неприпустимим, оскільки правовий статус характеризує суб'єкта права (фізичну чи юридичну особу, учасника господарських відносин чи суб'єкта господарювання, торговця цінними паперами тощо), але не об'єкт (майно, вид діяльності, територію тощо). Так само правове регулювання здійснюється не щодо окремих видів майна, а щодо певного виду суспільних відносин, у т. ч. тих, що складаються у процесі здійснення деяких видів господарської діяльності [12, с. 80]. Тому аж ніяк не можна погодитись із застосування таких конструкцій, як «правове регулювання інтелектуальної власності» [18] або «правовий режим факторингу» як господарської діяльності, що здійснюється суб'єктом зі спеціальною правосуб'єктністю [19, с. 3].

Уживання термінів «правове становище» та «правовий статус» щодо майна характерно не лише для українських науковців. Так, З.А. Ахметьянова пропонує під правовим становищем (статусом і режимом) майна юридичної особи розуміти юридичну характеристику всього майна такого суб'єкта, оскільки і майно юридичної особи загалом, і окремі його частини (фонди) знаходяться в тому чи іншому правовому становищі, підкоряючись певним правилам [20, с. 6, 9—10]. Проте з дослідження З.А. Ахметьянкової не зрозуміло, у чому полягає різниця між правовим становищем та правовим статусом, а також, що вона вважає правовим режимом майна.

Тому актуальним і справедливим залишається твердження, що поняття «правовий статус» на відміну від поняття «правовий режим» використовується для характеристики суб'єктів, а не об'єктів правовідносин [21, с. 53].

Висновки. Проведене дослідження поняття правового режиму майна, що належить певному суб'єктові, дає змогу визначити це поняття як установлену законодавством і влас-

ником майна або уповноваженим ним органом (як в індивідуальному правовому акті, так і в договорі) сукупність статичних (види та структура майна, його правовий титул) і динамічних (правовідносини щодо порядку при-

дбання, володіння, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно, а також щодо розпорядження майном з боку уповноважених органів та кредиторів) елементів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Соколова І.О. Правовий режим як категорія правової науки: монографія. Харків: Право, 2014. 152 с.
2. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень. Укл. О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
3. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1948. 840 с.
4. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт. Витоки. Одеса: Фенікс, 2018. Т. I. 556 с.
5. Заменгоф З.М. Правовой режим имущества хозяйственных органов. Москва: Юридическая литература, 1972. 184 с.
6. Михайлин С.З. Правовой режим централизованных фондов и резервов денежных средств министерства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1970. 20 с.
7. Господарське право України: підручник. За ред. В.М. Гайворонського і В.П. Жушмана. Харків: Право, 2005. 384 с.
8. Пронська Г.В. Вибране. Київ: Освіта України, 2013. 696 с.
9. Господарське право: підручник. За заг. ред. Д.В. Задохайла, В.М. Пашкова. Харків: Право, 2012. 696 с.
10. Господарське право: підручник. За ред. О.П. Подцерковного. 3-тє вид., доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2018. 616 с.
11. Пудовкина О.В. Проблемы определения и классификации правового режима недвижимого имущества. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2016. № 5 (112). С. 91—96.
12. Щербина В.С. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання. *Юридична Україна*. 2007. № 1. С. 70—80.
13. Турдиматов Ф.К. Понятие правового режима сложной недвижимой вещи. *Вестник экономики, права и социологии*. 2015. № 1. С. 143—146.
14. Русинов А.Л. Понятие и элементы правового режима предприятия. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2014. № 3 (40). С. 106—111.
15. Коссак В.М. Цивільно-правові проблеми регулювання іноземних інвестицій в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 1996. 48 с.
16. Семерак О.С. Правове регулювання та захист іноземних інвестицій (за законодавством України, Угорщини, Польщі та Словаччини). Ужгород, 2000. 164 с.
17. Янкова О.С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2000. 20 с.
18. Шокін Р.Г. Правове регулювання інтелектуальної власності у господарській системі розвитку України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2014. 19 с.
19. Токунова А.В. Правовой режим факторингу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2012. 19 с.
20. Ахметьянова З.А. Правовой статус имущества юридических лиц: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Казань, 1997. 228 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/432901/> (дата звернення: 26.12.2019).
21. Подшивалов Т.П. Объект гражданских прав и правовой режим: проблема определения. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Право»*. 2013. Т. 13. № 3. С. 49—54.

Надійшла 27.12.2019

REFERENCES

1. Sokolova I.O. Pravovyi rezhym yak katehoriia pravovoi nauky: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2014. 152 p. [in Ukrainian].
2. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: Blyzko 20 tys. sliv i slovospoluchen. Ukl. O.I. Skopnenko, T.V. Tsymbaliuk. Kyiv: Dovira, 2006. 789 p. [in Ukrainian].
3. Venediktov A.V. Gosudarstvennaja socialisticheskaja sobstvennost'. Moscow-Leningrad: Izdatel'stvo AS USSR, 1948. 840 p. [in Russian].
4. Kharytonov Ye.O., Kharytonova O.I. Pryvatne pravo yak kontsept. Vytoky. Odesa: Feniks, 2018. Vol. I. 556 p. [in Ukrainian].
5. Zamengof Z.M. Pravovoj rezhim imushhestva hozhajstvennyh organov. Moscow: Juridicheskaja literatura, 1972. 184 p. [in Russian].

6. Mihajlin S.Z. Pravovoj rezhim centralizovannyh fondov i rezervov denezhnyh sredstv ministerstva: avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk. Kharkiv, 1970. 20 p. [in Russian].
7. Hospodarske pravo Ukrainy: pidruchnyk. Za red. V.M. Haivoronskoho i V.P. Zhushmana. Kharkiv: Pravo, 2005. 384 p. [in Ukrainian].
8. Pronska H.V. Vybrane. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2013. 696 p. [in Ukrainian].
9. Hospodarske pravo: pidruchnyk. Za zah. red. D.V. Zadykhaila, V.M. Pashkova. Kharkiv: Pravo, 2012. 696 p. [in Ukrainian].
10. Hospodarske pravo: pidruchnyk. Za red. O.P. Podtserkovnoho. 3-tie vyd., dop. i pererob. Odesa: Feniks, 2018. 616 p. [in Ukrainian].
11. Pudovkina O.V. Problemy opredelenija i klassifikacii pravovogo rezhima nedvizhimogo imushhestva. *Vestnik Saratovskoj gosudarstvennoj juridicheskoj akademii*. 2016. No. 5 (112). P. 91-96 [in Russian].
12. Shcherbyna V.S. Poniattia ta zmist pravovoho rezhymu maina subiektiv hospodariuvannia. *Yurydychna Ukraina*. 2007. No. 1. P. 70-80 [in Ukrainian].
13. Turdimatov F.K. Ponjatje pravovogo rezhima slozhnoj nedvizhimoj veshhi. *Vestnik jekonomiki, prava i sociologii*. 2015. No. 1. P. 143-146 [in Russian].
14. Rusinov A.L. Ponjatje i jelementy pravovogo rezhima predprijatija. *Vestnik Omskogo universiteta. Serija "Pravo"*. 2014. No. 3 (40). P. 106-111 [in Russian].
15. Kossak V.M. Tsyvilno-pravovi problemy rehuliuвання inozemnykh investytsii v Ukraini: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv, 1996. 48 p. [in Ukrainian].
16. Semerak O.S. Pravove rehuliuвання ta zakhyst inozemnykh investytsii (za zakonodavstvom Ukrainy, Uhorschchyny, Polshchi ta Slovachchyny). Uzhhorod, 2000. 164 p. [in Ukrainian].
17. Yankova O.S. Pravove rehuliuвання statutnoho fondu komertsii orhanizatsii: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2000. 20 p. [in Ukrainian].
18. Shchokin R.H. Pravove rehuliuвання intelektualnoi vlasnosti u hospodarskii systemi rozvytku Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Kyiv, 2014. 19 p. [in Ukrainian].
19. Tokunova A.V. Pravovi rezhym faktorynhu: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. Donetsk, 2012. 19 p. [in Ukrainian].
20. Ahmet'janova Z.A. Pravovoj status imushhestva juridicheskikh lic: diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.03. Kazan', 1997. 228 p. [in Russian].
21. Podshivalov T.P. Ob'ekt grazhdanskih prav i pravovoj rezhim: problema opredelenija. *Vestnik JuUrGU. Serija "Pravo"*. 2013. Vol. 13. No. 3. P. 49-54.

Received 27.12.2019

V.S. Shcherbyna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4221-0965

CONCEPT OF LEGAL REGIME OF ECONOMIC PROPERTY

The article explores the issues of defining the concept of legal regime of economic property and the list of elements that make up the content of the legal regime of the said property.

It is emphasized that the definition of a legal regime by the totality of the elements it covers must first be combined with a "legal definition", that is, since it is a legal regime, the definition of this concept must necessarily include a legal (legal) component, what are the regulatory instruments — regulations and individual legal acts. In some cases, unless it is prohibited by law, a contractual instrument may be the regulatory instrument for determining the legal regime of property. Secondly, it is advisable to divide the elements that are included in the content of the legal regime of property into two groups: 1) static elements that can be considered as objects of the legal regime of property (types of property, its structure, legal title of property), and 2) dynamic elements (legal relations regarding the exercise of property rights, economic management rights and operational management rights, the acquisition of property and its disposal from the property sphere of the participant of economic relations, as well as the disposal of property by third parties).

With this in mind, it is proposed to define the legal regime of economic property as established by the law and the owner of the property or the body authorized by him (both in an individual legal act and in the contract) a set of static (types and structure of property, its legal title) and dynamic (legal relations in order the acquisition, possession, use, disposal of such property and the recovery of property, as well as the disposal of property by authorized bodies and creditors).

Keywords: economic property, legal regime of economic property, static and dynamic elements.